

Laurentius Petris De punctis

En textkritisk granskning

Trots sin pedagogiska uppläggningsform med korta frågor och svar är Laurentius Petris utredning om lektionstonerna, *De punctis distinctionum et accentu ecclesiastico in lectionibus sacris*, ingen lätt läsning. När den tillkom på 1560-talet – dateringen är Kjällerströms – så bestod prästutbildningen inte i lika hög grad som tidigare i att fullgöra kortjänst vid domkyrkan. Den gamla mässningstraditionen levde nog kvar, men Laurentius Petri ansåg tydligen, att den behövde stötts under med en teoretisk läroskrift. Den läsekrets, som ärkebiskopen vände sig till, blivande präster och yngre ämbetsbröder, stod mitt uppe i den praxis, som traktaten behandlar. Han kunde alltså förutsätta åtskilligt såsom redan känt. Det är därför den nutide läsaren inte tycker sig få någon riktigt bra undervisning om lektionstonerna genom *De punctis*. En del detaljer får där en ingående skildring medan mer grundläggande ting inte alls berörs.

Delvis p. g. a. dessa svårigheter har forskningen ännu inte kunnat ge en levande bild av *De punctis*, insatt i sitt historiska sammanhang. Här är några exempel på olösta, i de flesta fall inte ens ställda frågor i anslutning till *De punctis*: I hur hög grad är framställningens terminologi och uppläggningsform, särskilt i första hälften, beroende av någon utländsk förlaga? Hur stämmer de av Lau-

rentius Petri förutsatta recitationerna på latin överens med föreskrifterna i t. ex. kyrkoordningen 1561/71? Hur förhåller sig prefations- och psalmtonernas utformning enligt *De punctis* till versionerna i andra, samtida källor från ärkestiftet och andra stift? Representerade den av Laurentius Petri ogillade lektionstonen en medeltida svensk, kanske allmän-nordisk tradition? Är det i så fall en tillfällighet, att just denna ton exemplifieras med en läsning på svenska? Eller hörde den, något som de ungefär samtida beläggen från Danmark och Nordtyskland kunde tyda på, speciellt samman med läsningar på folkspråket? Har denna ton kanske införts till Sverige först i samband med den reformationsvåg, som från det södra Östersjöområdet sköljde in över landet? Hur hade tonen kunnat få sådan spridning inom ärkestiftet, där Laurentius Petri, enligt vad man föreställer sig, hade det avgörande ordet i liturgiska frågor? Hade den spritts från andra centra än Uppsala, kanske Stockholm och/jeller Gävle?

De punctis ger alltså upphov till frågor av både liturgisk-musikalisk och kyrkohistorisk karaktär. Men en textkritisk källundersökning av *De punctis* är dock den hittills saknade grunden för all forskning kring traktaten. *De punctis* är f. n. känd i två avskrifter. Linköpingshandskriften T 131 låg till grund för

Nat. Franséns utgåva och översättning i Liturgia suecana III (1930). Senare har traktaten även återfunnits i den s. k. Hultquist-boken, varav Uppsala universitetsbibliotek äger en kopia i mikrofilm.

I festskriften till Gustaf Aulén 1938 har Sven Kjällerström behandlat båda dessa handskrifter.¹ Han framhåller här, att Hultquist-bokens version är defekt i slutet och att den dessutom innehåller flera avskrivningsfel. Kjällerström understryker dock, att även denna version är av betydelse för forskningen.

I samband med att den andra versionen i Franséns utgåva utsändes såsom en del av Laurentius Petri Sällskapets årsurkund 1967 uppgjorde teol. kand. Carl-Gösta Frithz och undertecknad en förteckning över avvikelser i traktatens text i de båda handskrifterna och den tryckta utgåvan. På denna förteckning grundar sig följande textkritiska redogörelse.

Jämförelse T 131 – Franséns utgåva

Fransén har mycket noggrant återgivit texten i T 131. Ett par detaljer kan dock påpekas. S. 10 återger Fransén korrekt marginalrubriken ang. *punctus suspensivus* inklusive handskriftens felaktiga sammankoppling av två tecken till något som ser ut som ett semikolon. I den svenska översättningen s. 11 har felet rättats, men punkten har råkat placeras för lågt.

I exemplet på *apices* s. 12 har handskriften samma nästan lodräta dubbelstreck som sedan förekommer i notexemplen, t. ex. s. 20. Detta utseende har även *semipunctum*-tecknet, som återges

strax ovanför men som i trycket ser anorlunda ut. I marginalen har T 131 efter ordet *semipunctum* först en vanlig punkt, därefter ett *vågrätt* dubbelstreck.

I sista textraden s. 14 finns två tryckfel. Andra bokstaven i *immunditio* skall vara ett m och semikolontecknet skall utgå.

Kommatecknet i notsystem 3 s. 22 motsvaras i handskriften av något som närmast ser ut som en punkt men borde vara dubbelpunkt.

Franséns omskrivning av notexemplen till modern notskrift rymmer en del felaktigheter. Till att börja med saknar Franséns sätt att ge en del noter i slutfallen längre tidsvärde motsvarigheter i källan. Vidare är en del av de rubriker, som införts i detta avsnitt, diskutabla. Det gäller särskilt formuleringen *Vid ordet Jesus allid accentus acutus* (s. 35). Det som Laurentius Petri här visar med tre olika exempel är att ordet *Jesu* både i avslutad och oavslutad mening har betoning på sista stavelsen, vilket ingalunda är det samma som *accentus acutus*.

I sista notsystemet s. 34 skall stavelserna *fi*- ha tonerna *fiss-a* och i tredje systemet nerifrån s. 35 skall *-tus est* ha tonerna *giss-fiss fiss*. Under tredje systemet nerifrån s. 36 står *aut*, skall vara *autem*. I andra systemet nerifrån s. 37 skall *vad* ha tonen *fiss*.

Franséns översättning kan på vissa

1. A.a. s. 182 ff. – Förutom av Kjällerström har *De punctis* behandlats av bl. a. *Knut Peters* i denna tidskrifts årg. 6, 1931 (s. 88–92); *Arthur Adell* i *Gregorianik* I, 1963 (s. 16, 23, 28, 31 ff., 39 med rättelseblad, 40 och 43) och *Ingmar Milveden* i art. *Psalmodi* i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

punkter diskuteras. Särskilt gäller detta hans upprepade bruk av termen "ton" som översättning av *accentus*. Av de tre titlar han givit utgåvan är endast den sista, s. [7], överensstämmande med originalet.

Jämförelse T 131 – Hultquistboken

(I det följande avser sidhänvisningar till T 131 Franséns utgåva.)

Sista tonen i prefationsexemplet s. 28 är i T 131 ett steg för högt tecknad. Hultquistboken har den rätta formen, d. v. s. *a* (i transkriptionen s. 37 = *fiss*).

Också på några andra punkter har Hultquistboken avvikande läsarter, som torde vara riktiga. Så överensstämmer denna källa med Franséns emendationsförslag s. 18 rad 5, d. v. s. *accentui* i st. f. *punctui*. I följande rad har Hultquistboken lydelsen *ad signum huius semper eleuatur*.

Viktigare är avvikelserna s. 26 rad 1, där Hultquistboken efter *peregrinis latinam inflectionem* har *non habentibus*. Sammanhanget visar, att de två sista orden av misstag fallit bort ur T 131. Det rör sig alltså om sådana främmande ord, som *inte* har latinsk böjning (jfr översättningen s. 27).

Beträffande Franséns emendation av *boc* till *baec* s. 10 not 6 kan påpekas att båda handskrifterna har *boc*. Båda har också *Hierosolimam* s. 24 not 10. Där emot förefaller hans tillägg av *non* s. 24 not 6 vara befogat, trots att ingen av källorna har ordet. S. 28 n. 6 har Hult-

quistboken det fullt utskrivna *pronuntiationes*. Så bör även T 131 på detta ställe tolkas. (Jfr Fransén: *pronuntiatores* och motsvarande översättning.)

Som nämnts är Hultquistbokens text inte fullständig. Den slutar mitt i ett ord: *illius signum in no* s. 30 rad 7 nerifrån. Marginalrubriker saknas liksom accenttecken i notexemplen och, nästan genomgående, skiljetecknen i notexemplens text.

På flera ställen saknar Hultquistboken ett eller flera av orden i den andra källan, t. ex. *ecclesiastico* och *tractatus editus per Laurentium Upsalensem* i titeln, *quoties dictio aliqua imperfecta est, ac pars eiusdem* s. 12 rad 10 f, samma sida, *et quasi* s. 28 rad 9, andra hälften av notsystem 2 samma sida med dess text *ac idoneis* rad 5 nerifrån samma sida, *non* rad 3 nerifrån samma sida och hela första stycket s. 30 inklus. notex.

Några avvikande läsarter i notexemplen kan också nämnas. I sista ex. s. 14 har båda handskrifterna ett ständigt upprepat *c* men för *luxuria* har Hultquistboken, antagligen av misstag, tonföljden *c b c c*. Denna källa har som sig bör fyra toner för följande ord, *idolorum*, T 131 endast tre. Exemplet omfattar i Hultquistboken även ordet *venumifica* (= *veneficia*). Som skrivfel får betraktas att notex. 1 s. 18 börjar med tonerna *c a-g* i st. f. *c b-a* och att näst sista systemet s. 22 slutar *c c b* i st. f. *b c c*.

Av det stora antalet övriga avvikelser mellan de två handskrifterna förtecknas här följande:

	<i>T 131</i>	<i>Hultquistboken</i>
s. 10	textrad 2 ac spiritum	a spiritu
	9 suspensiuus	dispensiuus
12	11 transit	mansit
	13 semicuruulis clausa sic	semi punctibus clausula
	17 ad significandum easdem acuen- endas	ad cauendas eosdem significationem
	24f regulate	virgule
14	5 regulata	virgula
16	16 Et	Sit
18	11 habet	hae habet
	20 incompletae	impletae
	23 repetitur	inuenietur
	24 oratio	Ratio
22	5f hae a sijllabarum quantitate	hae quantitates sijllabarum
	6 omittuntur	omittitur
	13 Euangelicae	Ecclesiastice vel Euange[lice]
	14 sententia	sua
24	15 acutum	accentum
	17 magi	magni
26	4 Jesum	Jesus
	10 epistolarem per	epistola pro
	15 ad quae	quid
	Clausula finalis	(clausula)
	17 finalis clausula seu conclusio	finalibus clausulis
28	5f tum quod paucae eae	quod tum paucis et
	20 proxime	proprie
30	11ff verum cum haec . . . certa ac probabili ratione abijcienda est, atque aequaliter (: vt supra est dictum:)	Serum hec [?] verum . . . certa acceptabili dictum
	17f incompletae	completae

Sammanfattning

Undersökningen bekräftar alltså Kjöl-
lerströms uttalande, att Hultquistboken
innehåller en mycket bristfällig avskrift
av *De punctis*. Texten har på många
punkter blivit alldeles fördärvad. Skri-
varens bristande insikt i ämnet och det
mekaniska i hans arbetsätt belyses sär-
skilt tydligt s. 12, där två ex. skall be-
lysa hur ett ords accent kan markeras med
apices: både *Vestigia* och *Oremus* har
återgivits utan sådana accenttecken, var-
igenom exemplen blivit meningslösa.

Men i några fall har dock Hultquist-
boken, såsom framgått, bättre läsarter
än den av Fransén följda T 131. Även
på en del andra punkter har man anled-
ning ställa sig frågande inför Linköpings-
källans version av *De punctis*. Det gäller
t. ex. vid betoningsmarkeringar i notex-
emplen och skiljetecken i deras text. På
några ställen saknas skiljetecken, t. ex.
s. 22 sista notsystemet dubbelpunkten ef-
ter *sunt* och s. 24 sista notsystemet punk-
ten efter *dicentes* (se fotnot 11). Det
senare exemplet skall givetvis avslutas

med frågetecken, ej punkt (jfr s. 36). Sådana brister är påfallande, eftersom hela framställningen just gäller samspelet mellan skiljetecken och musikalisk *accensus*.

Ingen av handskrifterna nämner s. 18 rad 6 nerifrån, att även medial accent kan förekomma vid fullbordad mening, vilket dock är regel i evangelierecitationen. Man kan inte utesluta möjligheten, att sådana oklarheter i texten funnits redan i Laurentius Petris original.

För en nutida läsare är innehållet i *De punctis* inte direkt lättillgängligt. Uppenbarligen gällde det samma för de yngre och blivande prästerna i ärkestiftet på Laurentius' egen tid. Åtminstone två av dem har dock följt hans uppmaning att skriva av den lilla traktaten. En rad detaljer avslöjar, som vi sett, att särskilt den ene av dem inte fullt förstått, vad han skrivit.

I en tid, då den liturgiska sången alltmer trängdes tillbaka och då predikan började uppfattas som prästens viktigaste uppgift, var en utredning av *De punctis*' typ knappast något effektivt läromedel i liturgisk recitation. Vad man behövde var snarare sådana åskådliga exempel och slutfallstabeller, som några år senare trycktes i Thomissøns psalmbok 1569. Där upptogs emellertid just den lektionston, som Laurentius Petri förkastade och som i hans traktat har sitt äldsta nu kända belegg. Ärkebiskopen hade ingen varaktig framgång i sin strävan att bevara sin domkyrkas gamla rikt varierade recitationspraxis. Han kunde i varje fall inte besegra den redan då "alltför vanliga" lektionstonen, som senare blev den helt dominerande i svensk tradition.

Folke Boblin